

УДК 821.162.1-92.09:[27:179.6-52]

Ірина Смаровоз

КОНЦЕПЦІЯ ГЕРОЇЗМУ ЖІНКИ У СВІТЛІ ХРИСТИЯНСЬКОГО СВІТОГЛЯДУ (ЗА ЗБІРКОЮ РЕПОРТАЖІВ АГАТИ ПУЩІКОВСЬКОЇ «СЕСТРИ НАДІЇ»)

Анотація. У статті висвітлено аналіз концепції героїзму жінки, здійснений на матеріалі репортажів зі збірки «Сестри надії» А. Пушкіковської. Методологічною основою дослідження стала концепція повсякденного героїзму (Everyday Hero), яку активно розробляли психологи Ж. Кечер, Б. Файл, Г. Орош, П. Зімбардо.

Ураховуючи те, що головними героями репортажів є монашки, особливий акцент зроблено на християнський світогляд, як підґрунтя їхніх подвигів. Відзначено, що головною особливістю концепції героїзму, представленій на сторінках «Сестер надії», є тісний зв'язок героїчного з повсякденним.

Установлено, що українські літературознавці не вдавалися до глибокого фахового аналізу концепції повсякденного героїзму, це й зумовило актуальність дослідження. Доведено, що дії жінок, описані «Сестрах надії», є подвигами. Духовним і моральним ідеалом для жінок-монашок є Ісус, а джерелом їхньої сили та душевного спокою – віра в Божий захист.

У висновках відзначено, що А. Пушкіковська, представляючи воєнні події в Україні, моделює концепцію героїзму жінки, в основі якої лежить християнський світогляд. Сестри, хоч і є активними учасниками війни росії проти України, проте характери цих персонажів позбавлені войовничості, адже їхнім покликанням є порятунок людей, а не їх знищення, а головними мотивами діяльності – любов до людей і служіння Богу.

Ключові слова: героїчне, місія, самопожертва, повсякденність, репортаж.

Інформація про автора: Смаровоз Ірина Сергіївна, доктор філософії в галузі «Філології».

Електронна адреса: irina1015@ukr.net

Iryna Smarovoz

THE CONCEPT OF FEMALE HEROIZM IN
THE PERSPEKTIVE OF THE CHRISTIAN WORLDVIEW
(BASED ON THE COLLECTION OF REPORTS BY AGATA
PUŚCIKOWSKA “SISTERS OF HOPE”)

Abstract. *The current social and cultural realities in Ukrainian society, caused by the war with Russia, have increased the interest in the themes of heroes, heroism, and what it means to be heroic. Modern Ukrainian writers are modeling new concepts of heroism, composing them through the lens of war events in Ukraine. This phenomenon requires literary analysis. This article explores the concept of female heroism through the reports in the book “Sisters of Hope” by A. Puścikowska. It focuses on the Christian aspect of heroism, given that the main characters are nuns. The reports depict events from the early stages of Russian full-scale invasion of Ukraine, where the war intertwines with the characters’ daily lives, challenging them and forcing to make moral choices. A significant feature of the heroism shown in “Sisters of Hope” is its integration with everyday life, leading to the adoption of the “Everyday Hero” concept, developed by psychologists J. Ketzner, B. File, G. Orosz, and P. Zimbardo, as the methodological basis of the study.*

The underscoring the study’s relevance fact is that Ukrainian literary experts have not yet conducted a comprehensive analysis of the everyday heroism concept.

The article emphasizes that the actions of the women in “Sisters of Hope” are genuinely heroic. These nuns, though not prominent figures, embody a new form of heroism that transcends the cult of personality. When faced with choices, they are guided not by nationalistic or patriotic beliefs but by a sense of vocation and selfless dedication. Their spiritual and moral ideal is Jesus, and their strength and inner peace derive from faith in God’s protection. The nuns are portrayed as intelligent, educated, and capable, with skills like foreign language proficiency and driving. Their journey’s hardships make them stronger and more resilient, while their unwavering faith in God helps them overcome these challenges.

The conclusions note that A. Puścikowska, representing the military events in Ukraine, models the concept of heroism of a woman, which is based on the Christian worldview. Although the nuns are engaged in the conflict, their actions are not driven by militancy but by a mission to save lives, guided by love for humanity and service to God.

Future literary studies might focus on a comprehensive examination of the new heroic figures emerging in the works of contemporary authors.

Key words: *heroic, mission, self-sacrifice, everyday life, report.*

Information about author: *Iryna Smarovoz, doktor of philosophy, programme subject area Philology.*

E-mail: *irina1015@ukr.net*

Iryna Smarovoz

**KONCEPCJA BOHATERSTWA KOBIECY
W ŚWIETLE CHRZEŚCIJAŃSKIEGO ŚWIATOPOGLĄDU
(NA PODSTAWIE ZBIORU REPORTAŻY AGATY
PUŚCIKOWSKIEJ “SIOSTRY NADZIEI”)**

Abstrakt. *W artykule przedstawiono analizę koncepcji bohaterstwa kobiety, przeprowadzoną na podstawie reportaży, zawartych w książce “Siostry nadziei” A. Puścikowskiej. Metodologiczną podstawą badania jest koncepcja heroizmu codzienności (Everyday Hero), która była aktywnie rozwijana przez psychologów J. Keczera, B. File’a, G. Orosha, P. Zimbardo.*

Biorąc pod uwagę to, że bohaterkami głównymi reportaży są zakonnice, szczególny nacisk położono na chrześcijański aspekt ich dokonań. Zauważono, że główną cechą koncepcji heroizmu prezentowanej na stronach “Siostr Nadziei” jest ścisły związek heroizmu z codziennością. Ustalono, że ukraińscy krytycy literaccy nie odwoływali się do głębokiej, profesjonalnej analizy pojęcia bohaterstwa codziennego, co zdeterminowało aktualność badania. Udowodniono, że działania kobiet opisanych w “Siostrach Nadziei” to wielkie czyny. Ideałem duchowym oraz moralnym sióstr zakonnych jest Jezus, a źródłem ich siły i spokoju ducha jest wiara w Bożą opiekę.

We wnioskach zauważono, że A. Puścikowska, przedstawiając wydarzenia wojenne na Ukrainie, modeluje koncepcję kobiecego bohaterstwa opartą na światopoglądzie chrześcijańskim. Choć siostry są aktywnymi uczestniczkami wojny Rosji z Ukrainą, ich charakterystyka jest pozbawiona bojowości, gdyż ich powołaniem jest ratowanie ludzi, a nie ich niszczenie, a głównymi motywami ich działania jest miłość do ludzi i służenie Bogu

Słowa kluczowe: *bohaterstwo, misja, poświęcenie, codzienność, reportaż.*

Nota o autorze: *Iryna Smarovoz, doktor filozofii w zakresie Filologii.*

E-mail: *irina1015@ukr.net*

Постановка проблеми. Соціально-культурні реалії українського суспільства, викликані війною з росією, зумовили посилення уваги до теми героїв, героїзму та героїчного. Від лютого 2022 року ці теми активно обговорюються в різних колах світової спільноти, у результаті чого поняття героїзму набуває додаткових сенсів. З огляду на те, що його значення розширюється, отримує нові відтінки, часом навіть змінюється. Очевидно, що в текстах сучасних письменників з'являються нетипові, деколи несподівані образи героїв. Тож, дослідження динаміки поняття героїзму та новітніх концепцій героїзму стає важливим завданням для сучасного літературознавства.

Одну з таких концепцій представила польська журналістка А. Пушціковська у збірці репортажів «Сестри надії» [6]. Головний акцент письменниця робить на діяльності монашок як українських, так і їхніх сестер з інших країн під час повномасштабного вторгнення росії в Україну, проте не оминає увагою й того, що стало приводом приєднання тої чи тої жінки до певного чернечого згромадження. Такий спосіб викладу матеріалу дає можливість авторці цілісно представити концепцію героїзму сестер.

Аналіз найновіших публікацій з теми дослідження. Ураховуючи те, що війна є частиною повсякденності персонажів аналізованих репортажів А. Пушціковської, методологічною основою дослідження я обрала концепцію повсякденного героїзму (Everyday Hero), яку активно розробляли психологи Ж. Кечер, Б. Філе, Г. Орош, П. Зімбардо [5]. Серед українських науковців зв'язок героїзму та повсякденності досліджувала Т. Цимбал [4], А. Іщук ставила собі за мету «на основі аналізу творів художньої літератури ХХ століття зробити «зріз» героїзму ХХ століття» [2, с. 7], Л. Йовенко зробила спробу «з'ясувати зміст поняття «героїчна особистість» в літературознавстві» [3, с. 28], А. Вінничук [1] досліджувала концепцію героїчного минулого України. Як бачимо, українські дослідники не вдаються до глибокого літературознавчого аналізу концепції повсякденного героїзму.

Метою статті є літературознавчий аналіз концепції героїзму, представленої у «Сестрах надії» А. Пушціковської.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підзаголовок «Сестер надії» – «Невідомі історії героїчних жінок, котрі борються в Україні», – насамперед вказує на те, що героїні текстів – це звичайні люди, а не видатні представниці доби, а також анонсує, що модель героїзму, висвітлена в книзі, не базуватиметься на культурі особистості. Героїзм монашок, представлених на сторінках «Сестер надії», моделюється не як щось надзвичайне чи виняткове, а як органічна складова їхнього повсякденного життя. Його підґрунтям є віра в Бога та служіння людям, характерні для християнського світогляду, а також, відданість ідеї, готовність до самопожертви, неминучість морального вибору, типові для традиційного розуміння героїзму. Зазвичай герой сприймається нами як виняткова особистість, адже ще з античності, де герої були головними персонажами міфів, героїзм не був можливим без подвигів, надзвичайної сили чи хоробрості. Інший погляд на подвиги демонструє нам А. Пушціковська. Монашки трудилися не покладаючи рук, самотійно долали великі відстані за кермом, вивозячи своїх підопічних у Польщу. Кожна з них наголошувала на фізичному виснаженні та праці на межі людських можливостей. Як розповідає домініканка Ювенція: «У Польщі зазвичай вантажні автомобілі наповнюють чоловіки з сильними плечима з допомогою спеціальних вилкових навантажувачів. В Україні, натомість, працюють переважно жіночі долоні, однак зачасту працюють так ефективно, що допомогу отримують і Жовква й дальші місцевості, такі як Миколаїв, Маріуполь чи Харків» [6, с. 150] (*Переклад тут і далі власний*). Не викликає сумніву, що слабкі жінки здійснювали подвиг, коли самотужки наповнювали вантажівки гуманітарною допомогою й робили це лише тому, що їхня місія – допомагати людям. Порівняння сильної та слабкої статі унаочнює силу жертвності монашок. Окрім фізичної втоми, Ювенція акцентує увагу й на моральній виснаженості: «Робота наша, без сумніву, екстремальна. Кожен балансує, що тут довго говорити, на межі сил і емоцій» [6, с. 151].

Здається, що монашки не роблять нічого надзвичайного, але їхні вчинки рятують людей. До прикладу, коли в перші дні війни на

українсько-польському кордоні утворилися величезні черги, саме сестри «їздили до Рави Руської з супом і канапками» [6, с. 147]. Тоді, як інші рятували свої життя, монашки, не думаючи про себе, допомагали людям. Домініканка, сестра Матеуша, пригадує: «Пам'ятаю одного старшого пана, котрий стояв на кордоні більше доби й кілька днів не пив нічого теплого. Він був дуже зворушений тим, що його хтось нагодував» [6, с. 147]. Очевидно, що потреби в їжі та воді є базовими, життєво необхідними, якщо їх не задовольнити, то людина може навіть померти, тож не дивно, що розчулений турботою, самотній чоловік подарував сестрам ікону з власного дому, яку рятував від війни. Важливим тут є, по-перше, розуміння того, що в перші дні війни люди забирали зі своїх домівок лише найцінніші речі, а, по-друге, що багато взяти з собою було не можливо, тож, безсумнівно, ікона була найціннішим, що мав чоловік. Цей вчинок демонструє, настільки потрібною та важливою для людей була допомога монашок. Зауважу, що у проаналізованій ситуації, ключову роль відіграли обставини, у яких діяли жінки. Адже нічого героїчного немає в тому, що хтось нагодував голодного чи напоїв спрагло, бо це звична поведінка для гуманної і чуйної людини. Але коли такі вчинки робляться в ім'я ідеї, з абсолютною самопожертвою, у складних умовах то й цінність їх змінюється.

Деколи, жінкам доводилося працювати в надскладних ситуаціях, коли важко було опанувати себе. Наприклад, сестра Ірина пригадує: «Так, я бачила ще непоховані тіла. Спочатку сильно плакала. Очевидно, що це дозволяло мені викинути з себе біль. Однак потрібно було діяти» [6, с. 39]. Як і кожна жінка, монашка, бачачи смерть, не може бути байдужою, але розуміє, що не має іншого виходу, як служити людям і підтримувати армію. Вона стверджує: «Якщо ми перестанемо працювати на армію, допомагати їй, то завтра я взагалі не матиму роботи: зникне мій дитячий садочок, зникне мій дім. Армія затримує ту страшну навалу, стримує вбивство людей, російські звалтування, ракети...» [6, с. 39]. Героїня займає чітку соціальну позицію: засуджує зло й робить усе, щоб перемогло добро. Вона «не панікувала, коли почула вибухи, лише

швидко побігла в дитячий садочок, щоб перевірити, чи діти в безпеці» [6, с. 43]. Проте, були події, які позбавляти душевного спокою. Як описує авторка: «Увечері того дня, мабуть уперше, сестра Ірина не могла заснути. Як людина, вона дуже боялася» [6, с. 44], адже тоді росія атакувала медичний центр, у якому лікувалася мама монашки. Віра в Бога зміцнювала її, що видно зі слів Ірини: «Бог дає неймовірну силу, постійно показує, що він з тобою, що він поряд...» [6, с. 45]. Травматичний досвід трансформував характери монашок, робив морально сильнішими та рішучішими, а критичні ситуації не могли зламати їхньої віри у захист Всевишнього.

З подвигами в репортажах тісно переплітається проблема вибору, яку авторка розкриває через медіацію між серцем і розумом. У найстрашніший період, коли почалася війна й ніхто не розумів, що буде далі та як швидко розгортатимуться події, у суспільстві панувала паніка, українці масово виїжджали за кордон, а більшість сестер вирішила залишитися в Україні. Ті ж, які виїхали, рятуючи своїх підопічних, дуже швидко повернулися назад. Наголошу на тому, що в прийнятті рішення не була важливою національність монашок, адже з охопленої війною України не захотіли виїхати не лише монашки-українки, а й польки та вірменка. У такий спосіб письменниця підкреслює, що для цих жінок джерелом свідомого вибору, стало покликання, а не національна приналежність і почуття патріотизму. Домініканка Ювенція ствердила: «Ми не могли й не хотіли покинути наше місце, залишити людей, які потребували допомоги» [6, с. 151].

Полька, сестра юзефітка, якій «навіть в голову не могло б прийти» [6, с. 60], що вона може виїхати з України, риторично запитує авторку: «Як би я могла людям в очі дивитися?... Старшим людям, які мене потребують?...» [6, с. 60]. Поведінка монашки пояснюється вірністю місії та самовідданим служінням ідеалу, що прирівнює її вчинки до героїчних. Фраза, яку додає монашка в кінці відповіді на запитання, не залишає жодних сумнівів у тому, що вона керується глибоким почуттям любові до людей: «У деяких діти й онуки виїхали, та ще й я?... Немає такої можливості» [6, с. 60]. Тут чітко простежується, ще одна особливість героїзму монашок:

для них не було важливим, чи це рідна, чи чужа людина, істотним було лише те, що ця людина потребує допомоги.

Жінки, які опікувалися старими, хворими, прикутими до ліжка людьми, не мали можливості евакуйовувати їх до укриття, коли вмикався сигнал тривоги, бо більшість хворих не могли пересуватися самостійно. «Сестри, незважаючи на те, що мали можливість утекти, залишалися зі старими людьми, спільно молилися і розмовляли» [6, с. 161]. Для них власна безпека була менш вагомою, ніж благополуччя і здоров'я підопічних. Сестра Адріанна пояснює: «Вони бояться. Тільки з нами знаходять спокій» [6, с. 161]. Небезпека не могла зруйнувати їхньої самовідданості, не лякала їх, адже монашки вірили, що Бог захистить їх, а тому пояснювали всім, що ховаються «під Божий плащ» [6, с. 161].

Сестра милосердя Магдалена, яка змушена була виїхати з Одеси на початку війни, з радістю повернулася, як тільки з'явилася така можливість: «Це важливо бути там, де воля Божа нас поставила. Тут, в Одесу, нас приписала. Ми постійно відчуваємо це в серцях. А наші серця залишилися в Одесі, з убогими...» [6, с. 264]. У цій фразі яскраво виражено перемогу серця в протистоянні з розумом. Ситуація в Україні не змінилася, небезпека не зменшилася, але жінка, віддавшись волі емоцій, повертається.

Сестра від ангелів Ірина, вивозячи дітей, щоб врятувати їх від війни, «з тяжким серцем покинула країну» [6, с. 48]. Драматизму ситуації додавала всеохоплююча тиша. Як розповідає монашка: «У потязі, що було надзвичайним, панувала прониклива тиша. Ніби їхав потяг-привид» [6, с. 37]. Пригадуючи перші дні війни, Ірина акцентувала увагу на атмосфері, яка царила серед їхніх вихованців: «Абсолютна тиша. У підлітків це не є нормою. Діти поховалися в кімнатах і розмовляли один з одним пошепки» [6, с. 47]. Усіх лякала невідомість, у такій ситуації сестри не могли жертвувати життям та здоров'ям дітей. Тож у них не залишалося кращого виходу, як вивезти вихованців у Польщу.

Сестра Франчішка, яка народилася в Житомирі, ствердила: «Я знала, що залишаюся, бо це моя країна, мій дім» [6, с. 246], проте

її вразило рішення сестер-польок: «Якщо приїжджаєш в гості до друзів, довго в них перебуваєш, шануєш і любиш, спільно з ними працюєш, то коли починає горіти їхній дім мусиш залишитися і допомагати» [6, с. 246]. Очевидно, що таке рішення не може не класифікуватися як героїчний вчинок, адже ніхто не міг гарантувати жінкам безпеки, а покинути друзів у біді вони не могли.

«Героїчне завжди містило у собі духовний та моральний ідеал» [2, с. 15]. Таким ідеалом для монашок є Ісус. Ірина, сестра від ангелів, ще з 12 років говорила: «Хочу бути як вони» (маючи на увазі сестер без габітів – уточнення І. С.). У відповідь на питання авторки жінка ствердила: «Захопили мене відкритістю до людей, готовністю діяти, перебувати постійно в дорозі. Дякуючи цьому, могли допомагати і бути як Христос» [6, с. 35]. Головною ціллю монашок стала допомога людям, яка сприймається ними як служіння Богу. «Коли я працюю в середовищі хворих бездомних, то я не є доглядальницею, а асистенткою Ісуса – посміхається шаритка. – Я тут ніби в матеріальному світі, але перш за все в духовному. Це Він діє моїми руками» [6, с. 258]. Очевидно, що для світогляду всіх монашок характерним є домінація духовного над матеріальним, як є підґрунтям, концепції героїзму, змодельованої А. Пуцціковською.

Підкреслю, що жінки, які стали персонажами репортажів збірки «Сестри надії», розумні, освічені, знають іноземні мови, вміють водити автомобілі, беруть активну участь у суспільному житті країни. До прикладу, Ірина, сестра від ангелів, закінчила Університет кардинала Стефана Вишинського, де вивчала психологію. Сестра Юзефітка Юстинія зазначила: «Я люблю інтелектуально обдарованих дітей, хотіла з ними працювати» [6, с. 58]. Щоб мати таку можливість, вона отримала освіту в педагогічному університеті. Сестра Франчішка розповідає, що «будучи монашкою закінчила два факультети: право канонічне, з котрого захистила дисертацію за місяць до початку війни, і психологію» [6, с. 245]. Як бачимо, ці жінки мають досить широкий кругозір, який дозволив їм зробити усвідомлений життєвий вибір щодо того, ким вони хочуть бути. Використовуючи свої вміння, на початку війни вони

створювали дитячі садочки, у які приймали як дітей місцевих жителів, так і дітей біженців. Адже розуміли, що державні садочки закриті і батькам немає де залишати своїх дітей, а працювати й заробляти на життя потрібно.

Своїми вчинками та історіями з Біблії жінки надихають, виховують інших. Яскравим прикладом чого є взаємодія сестер з підопічними дітьми. Коли «складні» підлітки просили пояснити сенс і причини війни, сестри мудро тлумачили: «Існують люди, котрі хочуть лише панувати, захоплювати, кривдити. Але, це ані людське, ані Боже...» [6, с. 54]. Посилаючись на знання, отримані зі святого письма, вони відповідали на найскладніші питання вихованців. Наприклад, сестра Ірина ділиться досвідом своєї комунікації з дітьми: «Розказуємо про Фатиму. Про послання Марії. Діти охоче це слухають, бо щоденно переживають те, про що говорила Марія» [6, с. 54].

Висновки. А. Пуціковська, відтворюючи воєнні події, що відбуваються в Україні, творить власну концепцію наднаціонального героїзму жінки-берегині. Хоч авторка зображує долі жінок-монашок на фоні війни, але їхні характери абсолютно позбавлені войовничості. Монашки спокійно, стійко, впевнено долають труднощі, а складні, часом небезпечні ситуації роблять їх сильнішими, мудрішими. Основою їхнього світогляду стають християнські переконання, а головним мотивом їхньої діяльності є любов до людей і служіння Богу.

Перспективою подальших літературознавчих досліджень може стати комплексний аналіз моделі образу нового героя, представленого на сторінках текстів сучасних письменників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Віннічук А. П. Концепція героїчного минулого України та способи її художнього втілення в романній прозі другої половини ХХ століття (М. Сиротюк, В. Кулаковський, М. Глухенький : дис... канд. філолог. наук : 10.01.01. Маріуполь, 2009. 196 с.
2. Ішук А. А. Філософія «героїчної особистості» в художній літературі ХХ століття : дис... канд. філософ. наук : 09.00.10. Київ, 2007. 184 с.

3. Йовенко Л. *Поняття «героїчна особистість» у літературознавчій думці та освітній політиці доби тоталітаризму*. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. 2015. III(19). С. 28–31.

4. Цимбал Т. Героїзм та повсякденність в усних історіях учасників Революції Гідності (гендерний аспект). Гуманітарне поле гендерних досліджень : колективна монографія / за ред. М. Петрушкевич ; Видавництво Національного університету «Острозька академія». Острог, 2021. С. 4–17.

5. Keczer Z., File B., Orosz G., Zimbardo P. G. Social Representations of Hero and Everyday Hero: A Network Study from Representative Samples. 2016. № 11(8). С. 1–17.

6. Puścikowska A. Siostry nadziei. Nieznane historie bohaterkich kobiet walczących na Ukrainie. Kraków, 2022, с. 398.

REFERENCES

1. Vinnichuk A. P. *The Concept of the Heroic Past of Ukraine and the Ways of Its Artistic Embodiment in the Novel Prose of the Second Half of the XX Century* (M. Syrotiuk, V. Kulakovsky, M. Glukhenkyi) [Kontseptsiia heroichnoho mynuloho Ukrainy ta sposoby yii khudozhnoho vtilennia v romannii prozi druhoi polovyny XX stolittia (M. Syrotiuk, V. Kulakovskiy, M. Hlukhenkyi) : dys... kand. filoloh. nauk : 10.01.01. Mariupol, 2009. 196 s.

2. Ishchuk A. A. *The Philosophy of the “Heroic Personality” in the Fiction of the XX Century* [Filosofia «heroichnoi osobystosti» v khudozhnii literaturi XX stolittia] : dys... kand. filosof. nauk : 09.00.10. Kyiv, 2007. 184 s.

3. Iovenko L. *The Concept of “Heroic Personality” in Literary Thought and Educational Policy of the Totalitarian Era*. [Poniattia «heroichna osobystist» u literaturoznavchii dumtsi ta osvitnii politytsi doby totalitaryzmu]. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. 2015. III(19). S. 28–31.

4. Tsymbal T. *Heroism and Everyday Life in the Oral Histories of the Participants of the Revolution of Dignity (Gender Aspect)*. [Heroizm ta povsiakdennist v usnykh istoriiah uchasykiv Revoliutsii Hidnosti (hendernyi aspekt)]. Humanitarne pole hendernykh doslidzhen : kolektyvna monohrafiia / za red. M. Petrushkevych ; Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Ostroh, 2021. S. 4–17.

5. Keczer Z., File B., Orosz G., Zimbardo P. G. Social Representations of Hero and Everyday Hero: A Network Study from Representative Samples. 2016. № 11(8). С. 1–17.

6. Puścikowska A. Siostry nadziei. Nieznane historie bohaterkich kobiet walczących na Ukrainie. Kraków, 2022, с. 398.